

Sinikka Sassi

Kansalainen kadoksissa modernin maailmassa

Sassi, Sinikka, Kansalainen kadoksissa modernin maailmassa [Citizen's disappearance in the modern world]. Informaatiotutkimus 15 (2): 54–63, 1996.

The life of the consumer-citizen – our life – has become insecure. Earning of living worries us, work stresses us and in the middle of all this we should increasingly solve our problems alone and answer for our choices individually. A longing for the support of a collectivity grows in our heart, a longing for companionship and comprehension, for economic cooperation and joint responsibility. Where is our community? Around us we only see other individuals with similar anxieties but unable to share them with others. In this modern society, one of the most distinctive characteristics of which is the extension of communication and media, our mutual interaction is weak and inadequate. The newest gift of this society for us is the network – perhaps it has the capacity to fill our need for community and solve our inability to communicate? Networked civil society is born and sociability is revitalized? Citizen is reborn, long live the citizen!

Address: Eestinkalliontie 11, FIN-02280 Espoo, Finland.

Tämän artikkelin tapahtumapaikka on näyttämö: lavalla esiintyvät kansalaisen, kansalaisyhteiskunnan ja demokratian tutut ajatusmallit ja hahmot, jotka muodostavat tarkastelun horisontin. Etualalle nousevat oudommat verkkomaailman ilmiöt. Esitys maanittelee yleisöään toisin ajoin kiinnittämään katseensa verkon muodostelmiin, toisinaan keskittymään etäämmälle ja välillä katsomaan kokonaisuutta erottelematta. Näyttämöllä tapahtuu hyvin vähän, mutta tunnelma on jännittynyt ja latautunut kuin Beckettin näytelmässä Huomenna hän tulee. Tärkeän henkilön tuloa odotetaan – turhaanko?

Lahja Pietarista

On selvää, että kansalaisen saapuminen olisi onnekas tapahtuma, sillä me uskomme lujasti hänen kykyihinsä ratkaista tämän ajan

kiusalliset ja ahdistavat ongelmat. Hallitus olisi tyytyväinen, jos kansalainen hoitaisi työttömyyden ryhtymällä pitämään itse huolta itsestään. Talouselämä olisi tyytyväinen, jos kansalainen löytäisi keinon kuluttaa häpeilemättä säästään samalla ankarasti. Meillä yleisöllä taas on aavistus siitä, että kansalainen voisi selvittää yksinäisyyden ongelman, sillä tunnetusti on mahdotonta täyttää kansalaisuuden mittaa olematta suhteissa toisiin, ilman yhteisöä, ilman kansalaisten yhteiskuntaa. Ikävä kyllä vaikuttaa siltä, että kansalainen on kateissa. Joko hän on hävinnyt aidosti ja täysin tai sitten kyseessä on tempku, valehäviäminen ja harhautus. Asiaan tila on ehdottomasti ja viipymättä selvitettävä. Onko häntä mahdollisesti ollutkaan?

Kulisseista lasketaan alas sumuinen ja harmahtava kaupunkimaisema. Tarkemmin katsottuna se paljastuu näkymäksi vuosisadan vaihteen Pietarista, kaupungista, joka

syntyi käskyvallasta, mutta joka kehittyi omaperäisen ja silti tunnusomaisen moderniksi. Pietarin traditiot kasvoivat Bermanin mukaan (1983, 284–286) sen olemassaolosta modernisaation symbolina keskellä takapajuista yhteiskuntaa ja ne olivat moderneja tasapainottomalla, eriskummallisella tavalla. 1800-luvulla Pietarissa syntyi vuosisataisen brutaalin ja epäonnistuneen ylhäältä johdetun modernisaation jälkeen huikea joukko alhaalta päin kasvaneita modernisaatiokokeiluja. Nämä kokeilut olivat sekä kirjallisia että poliittisia, vaikka erottelulle ei olekaan mieltä tässä kaupungissa, jonka koko olemassaolo oli poliittinen kannanotto.

Pietarin omaperäisyys ja dynaamisuus kumpusivat sen 'pienien miesten' arkipäivän elämästä. Nämä miehet elivät radikaalien vastakohtaisuuksien ja paradoksien keskellä. He olivat Nietzschen sanoin 'valtion nomadeja ilman kotia', pikkuvirkamiehiä. Toisaalta he olivat syvästi juurtuneita kaupunkiin, joka oli irrottanut heidät juuriltaan kaikesta muusta. Tyrannimaisten esimiesten palveluksessa tai kuolettavien rutiinien puristuksessa he näyttivät Bermanista ruumiillistavan kaiken sen, mitä 1800-luvulla oli sanottavana vieraantumisesta luonnosta, toisista ihmisistä ja itsestä. Ja kuitenkin ratkaisevalla hetkellä he ilmaantuivat loukoistaan vaatimaan oikeuksiaan; he etsivät yhteenkuuluvuutta toisten yksinäisten kanssa tehdäkseen Pietarista oman kaupunkinsa. Heidän sisäisen elämänsä elämänsä rikkaus ja monimutkaisuus ahdistivat ja halvaannuttivat heitä loputtomiin, ja kuitenkin kaikkien yllätykseksi, ei vähiten heidän omakseen, he kykenivät nousemaan kaduille ja aukioille ja osallistumaan julkiseen elämään.

Pietarin oudossa ilmastossa heidän mielikuvituksensa oli taipuvainen syöksemään heidät nihilismiin ja harha-aistimuksiin, mutta jotenkin he löysivät voimaa vetää itsensä ylös sisäisen Nevansa kohtalokkaista syövereistä. Loistavalla kirkkaudella he näkivät sen, mikä on todellista, tervettä, oikein: nousta vastustamaan upseeria, heittää pommi jokeen, pelastaa ihminen väkijoukolta, taistella oikeudesta kaupunkiin, uhmata valtiota. Näiden pienten miesten moraalinen mielikuvitus ja rohkeus työntyivät esiin äkillisesti kuin Amiraliteetin kultainen neula

Pietarin sumusta. Toisessa hetkessä se oli hävinnyt, pimeän ja synkän historian nielaisemana; mutta sen eloisuus ja säteily lämmitivät koleaan ilman kätköistä. Pietarin pienet miehet ovat kotonaan kaikkialla nykyisessä maailmassa. Siksi pietarilainen traditio voi Bermanin mielestä olla äärettömän arvokas meille. Se voi innostaa näkemyksillään symbolisesta toiminnasta ja vuorovaikutuksesta, auttaa meitä toimimaan ihmisinä ja kansalaisina. Se voi antaa kohtaamisen esikuvia, konfliktin ja dialogin malleja, joiden avulla voimme pitää puoliamme, vastustaa toisiamme ja uhmata meitä tukahduttavia voimia. Se voi opettaa meitä olemaan henkilökohtaisesti ja poliittisesti 'enemmän hengissä' kaupungin katujen pakenevissa valoissa ja varjoissa. Juuri tämän näkymän Pietari on modernille elämälle tarjonnut; pietarilainen kokemus kertoo, miten pienestä miehestä mahdottomissa olosuhteissa syntyi kansalainen.

Katoaminen

Meiltä kansalainen näyttää olevan hukassa. Vuosisadan alun myllerryksissä kansalainen nousi kaduille, kaivautui julkisuuteen, mursi kansanvallalle aukkoja, avasi hallinnon ovia, mutta lienee sittemmin eksynyt. Yhä häntä kuitenkin odotellaan, joten vielä on toivoa hänen paluustaan? Näyttämölle vaihdetaan uusi kulissi, pietarilainen katunäkymä muuttuu vankkojen hallintorakennusten juhlavaksi ja raskaaksi maisemaksi. Puurtaako kansalainen näkymättömissä virastojen uumenissa vai onko hän hoitamassa demokratian asiaa hallintopalatseissa? Kansalainen ei ole tavattavissa, hän on kokouksessa, lounastauolla, varattuna, puhuu puhelimessa?

Asia lienee kuitenkin niin, että kuluneina viime vuosikymmeninä kansalainen on saanut yllleen uuden takin, valtiokansalaisen virkapuvun. Rooli on konservatiivisen poliittisen ajattelun tuotetta ja sen osa on kuulua utopiaan modernista kansakunnasta ja modernista yksilöstä (Vähämäki 1994). Kärjistäen – liioittelut kuuluvat esitykseen – valtiokansalainen näytetään eristettynä omassa yksinäisyydessään, ei koskaan yhdessä muiden kanssa yhteisössään tai yhteis-

kuntaryhmässään. Tämä yksilö on vastuussa vain valtiolle, joka puolestaan antaa hänelle hänen oikeutensa. Yksilöiden ja valtion välinen yhteys on suora ja välitön, vailla perinteiden ja erityisintressien, luokka-asemien ja ennakkoluulojen kiusallisia rajoituksia. Valtiokansalaisten maassa politiikkaa tekevät poliitikot, joiden hallussa on moderni valtio yhteiskunnasta erillisenä politiikan näyttämönä. Vain poliitikoilla on 'oikeus' politiikkaan, ja kun tätä oikeutta loukataan, politiikka ei enää 'toimi'. Sen olemassaolo on uhattuna. Tällä tavalla jokainen asiantunteaton (asiantuntijankin) kansalaismielipide häiritsee politiikan toimivuutta.

Utopia kansakunnasta ja yksilöstä ei ole tyytynyt pysymään pelkkänä ajatusrakennelmana, vaan se on lihallistunut erilaisissa käytännöissä. Pyrkimys on ollut tehdä yhteiskunnassa elävästä ihmisestä ennen kaikkea politiikan katsoja, joka pitää menestyvistä politiikan 'kasvoista'. Katsojakansalaisen olemassaolo merkitsee demokratian itsensä viraltapanaa ja koska tilanne siis on huono, se olisi korjattava luomalla yleisö uudelleen demokraattisen politiikan subjektina ja objektina (Rosen 1994). Näin muodostuu kuva yhteiskunnasta, jossa kansalaisen ja valtion samoin kuin kansalaisen ja valtiosta riippuvaisen politiikan ammattilaisen välille on syntynyt tyhjä tila. Ja kun poliittiset asiat alistetaan asiantuntijajärjestelmälle, hallitseminen alkaa muistuttaa pelkkää hallinnointia ja kansalainen järjestelmän taipuisaa instrumenttia. Kansalaisten oman harkinnan, keskustelun ja päätöksenteon puuttuessa julkinen poliittinen maailma on kaventunut ja keventynyt. Kansalainen on kuin onkin kaiteissa, arkistoituna virastojen hyllyille, säilötynä hallintorakennusten kellareihin. Kansalainen on hukkunut utopiaan. Kansalainen odottaa kotonaan valtion yhteydenottoa.

Näyttämöllä kuin Nevski Prospektilla kansalaiset kuljeskelevat kukin yksittäin, autonomisina, abstrakteina yksilöinä. Toki yksilöissä voidaan erottaa kansalaisuuttakin, sillä he ovat olemassa kuluttajina ja spektaattoreina, valinnoillaan vaikuttamassa. Heitä on silti vaikea tunnistaa ihmisinä keskinäisine kommunikaatio- ja vaihtosuhteineen, ihmisinä poliittisissa ja yhteisöllisissä yhteyksissään. Miten nämä yhteydet voivat syntyä ja

miten niitä pidetään yllä? Marxia on arvosteltu siitä, että hän ei koskaan kehittänyt poliittisen yhteisön teoriaa (kts. Berman 1983, 127). Kritiikki on ilmeisen oikeanosunutta, se on vakava puute. Berman näkee ongelman kuitenkin siinä, mitä modernin ihmisen pitäisi tai mitä hän voisi kokea yhteisenä. Ei ole lainkaan selvää, mitä poliittisia siteitä modernit ihmiset voivat luoda, kun muistetaan modernin persoonallisen ja sosiaalisen kehityksen nihilistinen työntövoima. Siten Marxin ajattelun ongelma kääntyy ongelmaksi, joka kulkee läpi koko modernin elämän rakenteen itsensä.

Verkko on syntynyt

Verkko on strateginen osa näyttämöllepanoa. Juonellisesti on kysymys siitä, että kansalaisen inkarnaation arvelaan tapahtuvan juuri siellä. Mutta mikä se itsessään on? Verkko on pulpahtanut pinnalle kuin hattivattien armeijakunta Vaarallisessa juhannuksessa, siemenestä lämpimään maahan kylvettynä: "Vastasyntyneinä ne ovat erikoisen sähköisiä", selitti Nuuskamuikkunen. Hattivatit kasvoivat ruohokentillä niin että kohina kävi. Kun ne olivat kasvaneet luonnolliseen kokoonsa, niitä tulvi villisti joka taholta ja ilma oli täynnä pieniä salamoituja.

Tämä pienten ja suurten tietokoneiden, kaapeleiden, puhelinlinjojen, satelliittien ja ohjelmien yhteensulautunut hattivattiverkko, onko se pienten miesten, pikkuvirkailijoiden uusi Nevski Prospekt, paikka yhteenkuuluvuuden luomiselle, valtion uhmaamiselle, kansalaiseksi tulemiselle modernin elämän individualistisessa, nihilistisessä pyörteessä?

Totta kyllä, verkossa on valtavasti inhimillistä kuhinaa, seassa poliittistakin. Verkko hämmäntää meitä, sillä siinä on jotakin tuttua ja uutta samalla kertaa. Taustakulissien maisemat: virastot, slummit, kauppakeskukset, huvikorttelit, valtatiет, kaikki ovat modernia maailmaa, sitä joka on syntynyt muuttaman viimeisen sadan vuoden aikana. Etualan verkko on jotakin muuta, monesti post-moderniksi kutsuttua; juuri se parhaiten edustaa mielikuvaa uudesta kulttuurista, sen

pluralismista, hajautuneisuudesta, auktoriteettittomuudesta, historiattomuudesta. Tuhansissa keskusteluryhmissä tuhannet ja taas tuhannet ihmiset vaihtavat mielipiteitä kaikesta ajateltavissa olevista asioista – tätähän on Internet, keskuksen julkisuustila.

Verkkoa esitellään meille myös globaalin kansalaisyhteiskunnan syntyä ja kansalaisen renessanssina. Meille kerrotaan, että ensimmäistä kertaa historiassa kansalaisyhteiskunnat nyt pystyvät verkon avulla kommunikoimaan keskenään ja että vihdoinkin äänettömät ja vaiennetut saavat oman äänensä. Ei ole kumma, että olemme ymmällämme tästä tarjouksesta, kun meidän on vaikea käytännössä ymmärtää kansallistakaan kansalaisyhteiskunta, sen paikkaa ja toimintaa, saati kyvykkyyttä. Melkein huomaamattamme kuulumme kyllä erilaisiin yhdistyksiin, seuroihin ja kerhoihin, mutta jäsenmaksusuorituksista on usein matkaa todelliseen toimintaan ja vielä enemmän yhteistyöhön yli valtion rajojen. Totta puhuen verkkoa kyllä käytetään kansalaisliikkeiden yhteydenpitoon ja kansalaistoimintaan ja varmasti vielä sittenkin, kun verkko on massoitunut, kaupallistunut ja infantilisoitunut, kuten on tapahtumassa.

Verkko ei kuitenkaan ole itsellinen, neitsestä syntynyt. Tarkasti näyttämöä kiikaroiden katsoja voi erottaa verkkohahmon ja kulissien väliset lujat siteet, taustaa ja etuosaa yhdistävien juurten laajat kudelmät. Vanhan ja uuden maailman, teollistumisen ja verkottumisen maailman yhteydet ovat selvät ja selvä on myös verkon alkuperä. Sen ovat synnyttäneet modernisaation syvät virrat: rationaalistuminen, differentioituminen ja hyödykkeistyminen. Ne ruokkivat sen suonia ja oksistoja ja niiden ansiosta se on olemassa.

Rationaalistuminen, toiminnan tehostuminen ja välineellistyminen, ohjailee vahvasti ja samalla salavihkaisesti elämäämme teknokraattisena ajattelutapana ja järjen ylikorostamisena. Rationalismin jäljissä voidaan kaivautua etäälle juutalaiskristillisen kulttuurin perustuksiin, mutta pyrkimys kaiken toiminnan tehostamiseen on ollut ehdottominta ja vaikuttavinta teollistamisen aikakaudella, kapitalistisessa talousjärjestelmässä. Verkko on niin vankasti olemassa

juuri siksi, että se auttaa tuotannon kasvattamisessa, tehostamisessa ja lisäarvon keräämisessä. Se on uutta teknologiaa ja sellaisena se toimii kilpailuedun tuojana armottomassa taloudellisessa kujanjuoksussa, kapitalismina tunnetussa järjestelmässä, joka pysyy hengissä juuri teknologisten uudistusten ja innovaatioiden avulla (Harris 1982, 205–216).

Differentioituminen merkitsee eriytymistä ja erikoistumista, arkisesti työnjaon hienojakoistumista ja asiantuntijakulttuurien kehittymistä. Työelämässä ja tieteessä joudutaan specialisoitumaan kapeisiin putkiin ja sopeutumaan yhä ohuempiin luokitteluihin ja ahtaampiin alajaotteluihin. Asiantuntijakulttuurin olemus on sitä että kysymykset, jotka aikaisemmin ratkaistiin kokemuksen ja arkipjärjen pohjalta, annetaan asiantuntijoiden päätettäväksi ja alistetaan asiantuntijadiskursseille. Verkossa eriydytään, luokitellaan ja haaraudutaan, luodaan suljettuja ryhmittymiä ja itseriittoisia alakulttuureja, yksilöidytään entisestään.

Hyödykkeistyminen kertoo yksinkertaisesti asioiden ja suhteiden esineellistymisestä, kaiken inhimillisen muuttumisesta hyödykkeiksi ja kaupankäynnin kohteeksi. Vastaansanomattomasti hyödykkeistyminen laajenee ja leviää myös siitä ennen vapaille alueille. Kaikessa tässä verkko on mukana ja kaikkeen tähän sitä käytetään. Se tehostaa, eriyttää ja hyödykkeistää, mutta virrat eivät silti ole silkoisia eivätkä prosessit vivahteettomia: juoksussa on pyörteensä ja vastavoimansa. Kulttuurissamme on yleisemmin erotettavissa kahdensuuntaista liikettä (Lash 1994, 207–209). Sosiaaliset instituutiot voidaan nähdä luonteeltaan syvästi kulttuurisina eli niissä kiistellään ja pyritään yksimielisyyteen kulttuurisista arvoista, perustavista luokittelevista kategorioista, todellisuuden sosiaalisesta rakentamisesta. Sen lisäksi, että aiemmin ensisijaisesti sosiaaliset instituutiot – myös taloudelliset yritykset itse – muuttuvat kulttuurisemmiksi luonteeltaan, myös selvemmin kulttuuriset instituutiot, erityisesti koulutus, media ja tiede ovat tulleet yhä keskeisemmiksi moderniteetille. Toisin sanoen: kulttuuri markkinoistuu ja hyödykkeistyy, mutta myös markkinat kulttuuristuvat. Verkossa hyödykkeistyminen ulottuu näyttävästi tiedon ja informaation alueille ja samalla

siellä syntyy markkinamuodon ja julkisen hyödykkeen sekamuotoja, puhtaana kaupallisuuden ja puhtaana yleisen hyvän merkittäviä siitoksia.

Näyttämön takaosaa, teollistamisen ja suurten organisaatioiden maailmaa Beck, Giddens ja Lash (1994) kutsuvat yksinkertaiseksi modernisaatioksi, kun taas etuosan rakennelmat edustavat heille uutta vaihetta, refleksiivistä modernisaatiota. Vaikka verkko on metafora ja kuvaus tästä uudesta, sillä on kuitenkin vankka suhde varhaisempaan maailmaan: se vahvistaa vanhan modernisaation perusvirtoja ja vie ne äärimmäisyyksiin. Lash ja Urry (1994, 3) puhuvatkin postmodernismista ei modernismin kritiikkinä tai radikaalina kieltämisenä, vaan sen radikaalina liioitteluna. Verkko on juuri tätä liioittelua. Samalla se kuitenkin antaa aikaisempaa enemmän tilaa myös itsetutkiskelulle, kriittiselle erittelylle ja takaisin-kytkennöille.

Kaksikasvoinen modernisaatio

Berman (1983, 329–333) kuvaa modernia yhteiskuntaa taisteluna sen kahden vastakkaisen muodon, modernisaation ja modernismin, välillä. Symbolisesti toista kuvaa ilmaisu "the expressway world" ja toista "a shout in the street". Modernisaatio on moottoriteiden maailmaa, taloudellisen kasvun ja teknologisen kehityksen, 'edistyksen' aluetta. Sen vastapuolena ovat kadut ja 'huudot kaduilla'. Huudoista luovimmat edustavat Bermanille sellaisia näkemyksiä maailmasta ja arvoista, joita hallitseva ja voitokas modernisaatio on polkenut alle. Verkossa elää tämä sama vastakkaisuus. Yhdenmuotoinen, yksisuuntainen käsitys kehityksestä ja historiasta sekä kasvuaajattelu ovat voimissaan digitaalisilta valtateiltä, informaation superväylillä, infobaanalla. Kyberavaruus, Internet, kaikki maailman pikkukerhot ja postilaatikot ovat verkon kadut, kulttuurin ja keskustelun säikeinen, epäselvä ja kuhiseva rihmasto.

Bermanin mukaan modernismin vastakkaisien muotojen välille odotettiin kuusikymmenluvulla syntyvän synteetin: kahakoiden

uskottiin kypsyttävän uuden moderniteetin muodon, jossa kaikki voisivat olla yhtäläillä kotonaan. Toive ei elänyt pitkään, sillä itse kova ydin, valtatiemaailma, alkoi murtua. Taloudellinen kasvu ei jatkunut ja tilalle tulivat teknologinen stagnaatio ja energiakriisi. 70-luvun modernien ihmisten oli myönnettävä tulemaan toimeen maailman kanssa mitätöimättä menneisyyttä tai nykyisyyttä. Kun aikaisemmin moderniteetin idea oli pyyhkäistä pois kaikki entinen, nyt oli pelastettava menneestä elämäntavasta se, mikä oli haudattu, mutta ei kuollut. Menneisyys tosin on hajoamisen tilassa ja tavoitellessamme jotakin kiinteää, jotakin johon nojautua, löydämme itsemme syleilemästä haamuja. Modernistit ovat Bermanin mukaan osoittaneet miten moderni identiteetti on välttämättä aina väistelevä ja pakeneva.

Kahdeksankymmenluku johti jälleen johonkin uuteen: aiemmin erillisten maailmojen yhdistymiseen, korkean teknologian valtakunnan ja modernin popin undergroundliikkeen ristiinmenemiseen (Sterling 1990, 6–12). Tämä ilmiö ja sen dynamiikka olivat maailmanlaajuisia ja ne ruumiillistuivat cyberpunkissa, tieteiskirjallisuuden jatkeessa. Tästä yhdistymisestä, joka toisena aikana olisi saattanut kuulostaa kaukaa haetulta ja keinoitekoiselta, tuli koko vuosikymmenen kulttuurienergian tärkein lähde. Perinteisesti luonnontieteiden ja humanististen tieteiden välillä on ammottanut kuilu, mutta se alkoi Sterlingin mukaan umpeutua aivan odottamattomalla tavalla, kun tekninen kulttuuri oli saanut yliotteen. Luonnontieteiden edistysaskeleet olivat niin mullistavia, häiritseviä, järkyttäviä ja vallankumouksellisia, ettei niitä enää voitu pitää aisoissa. Ne tulivat kulttuuriin kokonaisuudessaan, ne olivat hyökkäviä, ne olivat kaikkialla.

Perinteinen valtarakennelma ja perinteiset instituutiot menettivät muutosvauhdin hallinnan ja silloin yhtäkkiä teknologian ja vastakulttuurin uusi liittoutuma nosti päätään. Koska 80-luvun modernistit, cyberpunkit, olivat ihastuneita välivyohtyksiin, alueisiin joilla William Gibsonin sanoin "katu keksii asioille omat käyttönsä". Heidän tavoitteenaan oli maailmanlaajuinen näkökulma, maailmanlaajuinen integraatio, ja sen työvälineet, tietokoneverkko ja monikansallinen

yhtiö, kiehtoivat heitä ja esiintyivät alituisesti heidän töissään. Sterlingin mukaan 80-luku oli uudelleenarvioinnin, integraation, risteytysten vaikutusten, irralleen pääseiden ja uudella hienostuneisuudella tulkitujen vanhojen käsitysten sekä laajemman perspektiivinaikakausi. Mitä 90-luku on tuottanut? Syvien virtojen vahvistuvia vastavirtoja, on yksi vastaus. Rationaalistumisen rinnalla kulkee voimistuva pyrkimys länsimaisen filosofian ja itäisen ajattelutavan yhdistämiseen, mystiikan ja järjen tasapainottamiseen. Perinteisen kyllä/ei-logiikan kaksiarvoisia totuuksia vastassa on voimistuva sumean logiikan traditio, joka taivuttaa meitä hyväksymään suhteellisia totuuksia ja suhteellisia täsmällisyyksiä (Kosko 1993). Rationaalismin sitkeä kiistakumppani, romantiikka maanittelee meitä holistisempaan maailmankuvaan ja eri tieteenalojen yhdentymiseen, erilaisten näkökulmien ja tarkastelutapojen synteisiin. Verkko on tässäkin mukana, synteisien synnyttämisessä, näkemysten ja kokemusten yhteensulauttamisessa. Tutkimuksessa se pakottaa monien eri tieteenalojen hyödyntämiseen ja yhdistämiseen, sillä jo sen itsensä ymmärtämiseen tarvitaan kovien ja pehmeiden tieteiden, rakenteiden ja kulttuurin tietoa.

Verkko on täydellinen, kokonainen maailma; se koskettaa kaikkia elämänsaloja taloudesta ja sodankäynnistä rakkauteen ja pornografiaan. Tämä on näyttämömmme verkko: kaikkien verkkojen metaverkko, äiti. Missä siellä asuu modernisti, missä kansalainen? Talous ja valtio ovat asuttaneet verkosta isot alueet, parhaimmat piuhat ja vakaimmat rakenteet, eikä sieltä kansalaista juuri tavoita. Kansalainen ei tyypillisesti kulje finanssi-verkoissa sijoittajien kyljessä, ei hengaille yritysmanagerien kanssa, ei ole valtion turvallisuusmiesten ystävä. Näiden toiminnan kohteena hän kyllä on. Digitaalisilla valta-teillä hän on etupäässä objekti ja läsnä kulusvoimana ja turvallisuusriskinä; kyberavaruudesta hänen olisi siksi löydettävä paikansa ja itsensä subjektina.

Entä modernisti? Moderni maailma on muuttunut radikaalisti kahdessa sadassa vuodessa, mutta Bermanin (1983, 345–346) mukaan modernistin tilanne on pysynyt olennaisesti samana: pyrkimys säilyä ja luoda

keskellä pyörrettä. Olla moderni tarkoittaa itsensä ja maailman ymmärtämistä alituisena hajautumisena ja uusiutumisenä, vaivana ja ahdistuksena, epävarmuutena ja ristiriitana. Olla modernisti tarkoittaa, että voi kokea olevansa jollakin tavalla kotona pyörteessä; tehdä sen rytmistä oman rytminsä, liikkua sen pyörteiden ja virtausten sisällä etsien niitä todellisuuden, kauneuden, vapauden ja oikeudenmukaisuuden muotoja, joita tämä tuhoava virta sallii.

Tämän modernistin, kansalaisen, jalansija verkossa ei ole vakaa: kaikki on liikkeessä ja epävarmuus on pysyvää. 90-luvun modernismi on kuohuvassa tilassa. Polkuja ja teitä on ehkä enemmän kuin koskaan: kulkijat saattavat rynnätä tusinaan suuntaan samaan aikaan. Suunnista yksi on verkko ja siellä kyberavaruus, teknologian ja kulttuurisen vastarinnan hämmentävä liitto, jossa vastustavat kommentit voivat syntyä ja jossa voidaan testata toisenlaisia näkemyksiä maailmasta. Verkolla on kuitenkin kaksinainen olemus, kahdet kultaiset irvistelevät kasvot. Ne kätkevät universumin, joka on arvaamaton, täynnä pimeyttä, hämähäkinseittejä ja kummituksia ja kuitenkin yllättävästi täynnä kauneutta ja valoisa polkuja. Tulevaisuus, meidän suuntautumisemme verkossa jää vielä auki, mutta ei välttämättä yrittämisen puutteesta, kuten Sterling sanoisi.

Mitä sitten tapahtui

90-luvun ilmapiiriin liittyy erityistä värinää, vuosisadan vaihteen jännitystä, katastrofien läheisyyttä. Kun tuho ja sekasorto kohtasivat Muumilaaksoa, sen aiheutti vaarallinen hyökyaalto; kun meidän yhteiskuntamme muuttuu ahdistavaksi ja arvaamattomaksi, sen aiheuttavat modernisaation odottamattomat sivuvaikutukset (Beck 1994, 8–13). Talouden arkisessa ja meille läheisessä maailmassa sotkua ja epävarmuutta synnyttää tehokkuuden kierre. Kuten vuorineuvos toteaa (Tauno Matomäki Iltalehden haastattelussa 25.3.1995): "Tehokkuuskierteellä ei ole loppua, ei äärtä eikä rajaa. Se ei ole samanlaista kuin urheilukilpailu vaan se muistuttaa tilannetta, jossa juostaan porukalla rataa

pitkin henkensä edestä ja katsotaan ketkä jäävät junan alle.”

Modernisaatioon liittyy vahva kaoottisuuden kokemus, tunne tulossa olevasta järjestyksestä. Myös vuosisadan alun pietarilaiset modernistit odottivat romahdusta, niin länsimaisen kuin itäisenkin elämänmuodon sortumista ja senjälkeistä uutta ja puhdasta alkua (Pesonen 1987, 64–65). Vuosisadan lopulla odotuksemme horisontti on samannäköinen, rosoinen ja uhkaava, vain teknologia on entistä enemmän kaiken ytimessä. Teknologiamme on arkaa kaikille järjestyksille, niin yhteiskunnallisille kuin fyysisillekin. Jälleen on siis modernisaatio vaikeudessa, tällä kertaa äärimmilleen viedyn kilpailun kierteen ja dramaattisten sosiaalisten ja ekologisten ongelmien vuoksi.

Miten kriisistä selvitään? Me – yleisö – ajelehdimme teattereinemme, verkkoinemme ja moderneinemme pitkin meren pintaa. Jos mullistus meidän maailmassamme on jo tapahtunut, emme ole sitä juurikaan huomanneet. Nojatuoleistamme meidän on ylipäättään vaikeata havaita merta ympärillämme, sen keinuntaa ja pärskeitä, sillä niin suuresti näyttämön tapahtumat kiinnittävät mieltämme. Kärsimättöminä odotamme kansalaisen ilmestymistä, pääosan esittäjää, joka tähän asti on ollut läsnä vain poissaollen. Odotuksessamme kukaan meistä ei oikein pannut merkille kuiskaajan hiljaisia kutsuhuutoja, ei lattialuokun varovaista raottumista, ei epävarman olennon ilmestymistä näyttämölle. Hetken ajan tulija kulki kenenkään reagoimatta puolihämärässä, arastellen, kuin viralta pantuna, tuo puolikummitus, hämmentynyt varjo. Sitten yleisö huokasi epätietoisena; me olimme lopulta saaneet hänet, mutta missä kunnossa! Hatarassa hahmossa ja kuluneessa asussa. Kansalainen oli tullut kaukaa, noussut syvältä, eikä se tiennyt, mitä siltä odotettiin tai mitä se itse odottaisi itseltään.

Me olimme pettyneitä. Tilanne oli huolestuttava, sillä kansalaista odotti kasapäin tehtäviä – solidaarisuutta voimistettava, huolenpitoa lisättävä, yhteistyötä luotava, ympäristöä suojeltava – mutta itse kansalainen vaikutti kovin saamattomalta ja vaisulta. Kenties se johtui kansalaisen hahmon surkeudesta tai tyytymättömyydestä asioiden

tilaan, mutta me aloimme tulla kärsimättömiksi ja vääntelettiä tuoleillamme. Äkkäarvaamatta jotkut alkoivat rynnistää näyttämölle, ensin yksitellen, sitten suuremmin joukoin, kunnes koko näyttämö pullisteli väkeä. Tapahtunutta on pohdittu paljon ja on arveltu kantavien rakenteiden järkkyneen tai tärähdelleen, mutta on myös epäilty äkillistä tajunnan tilan muutosta. Kuitenkaan syy ei itse asian kannalta ole kovin olennainen.

Onnellisesta lopusta

Eihän se ollut totta ollenkaan, vaan vain näytelmää. Onko meillä perusteita odottaa kansalaisen uudelleensyntymää? Mekö havahdumme ja nousemme näyttämölle, ryhdymme toimijoiksi, agenteiksi, subjekteiksi kuten kauniisti sanotaan? Kuka tietää. Joka tapauksessa se vanha kansalainen, kadoksiin joutunut, joka lattialuokusta ryömi näyttämölle, oli haamu, eikä haamuja kannata syleillä. Se kansalainen, vanha tyyppi, ideaali, oli tärkeilevä, erotteleva, järkeilevä ja kalkyloiva aivan liiaksi asti. Sen kistyymi oli vanhentunut, harsuuntunut ja ahtaaksi käynyt. Herrasmieskansalainen, puritaaninen ja patriarkaallinen, olisi tämän maailman ongelmista kyennyt tarttumaan vain politiikkaan eikä siihenkään kaksin käsin.

Valtiokansalainen, meidän tutuksi tullut muotomme, on puolestaan yhteisöä vailla oleva kansalainen, anomalia, poikkeavuus. Eikö hyppy tyhjältä tilasta kommunikoivaan ja toimeen ryhtyvään yksilöön ja kollektiiviin ole liian pitkä? Kyllä, jos se tehdään taaksepäin, niihin yhteisöihin, joita sitoivat avunanto ja yhteinen vastuu, mutta myös ankara tapakontrolli ja erilaisuuden torjuminen. Yhteisön mallin voi löytää vain nykyisyydestä, täältä, läheltämme. Lashille (1994) kysymys on elämäntaparyhmistä, joiden perusedellytys on radikaalisti individualisointunut, täysin posttraditionaalinen yhteiskunta. Niiden kiintymykset kohdistuvat pienten 'moraalisesti ylivirittyneiden' hengenheimolaisryhmien tiukkoihin verkkoihin. Ne ovat intensiivisen semanttisen vuorovaikutuksen yhdyssiteitä. Ne ovat refleksiivisiä juuri semanttisen taustansa suhteen, niiden

merkitysten ja luokittelujen verkon suhteen, jotka ovat niiden ymmärryksen perusta. Niiden refleksiivisyys on ajattelumme tiedostamattomien kategorioiden systemaattista pohdintaa, mutta samalla se on usein vähemmän kuin täysin tietoista, usein enemmän käytännöllisen järjen tai habituksen asia.

Mutta ainahan on ollut avantgardisteja, yksilöitä ja ryhmiä, jotka Berman (1983, 346–347) sanoin ovat asettuneet vastakkain omien haamujensa kanssa ja taistelujensa kautta luoneet merkitystä, arvokkuutta ja kauneutta itselleen. Berman kyselee näiden pyrkimysten yleistä arvoa ja laajempaa vaikuttavuutta. Voivatko nämä henkilökohtaiset, kotoiset, paikalliset ja etniset tutkimusmatkat luoda minkäänlaista kokonaisempaa näkemystä tai kollektiivista toivoa meille kaikille? Hän ei anna suoraa vastausta, mutta voimme kenties ajatella, että myös me ystävinemme olemme osa Lashin kuvaamia ryhmiä, pieniä läheisten ihmisten intensiivisiä piirejä, joissa käydään keskusteluja olemassaolon perustoista. Me teemme sen kaiketi usein huolettomasti ja satunnaisesti, emme-ikä aina huomaa mitään tehneemmekään.

Ajatus kansalaisen paluusta on kuitenkin astetta rankempi teesi; millä oikeudella voimme puhua kansalaisen renessanssista ja sen myötä uusista yhteisöllisistä siteistä, jotka ovat välttämättömiä kansalaisten yhteenliittymiselle? Jos puhe kansalaisesta on pelkkää viihdykettä ja katteetonta optimismia, se ei ole silkkaa kyynisyyttä parempaa. Mikä sitoo yksilöitä yhteen sen lisäksi, että olosuhteilla on työntövoimansa: ympäristö vastaa, vaikka emme siltä mitään kysyisi, niin myös sosiaalinen ympäristö kahtiajakoineen, eriarvoisuuksineen? Siitä kai juuri on kysymys eli arkisten kokemusten tuottamasta ykseyden ja yhteisyyden tarpeesta ja tunteesta, jotka vahvistavat suhdettamme toisiin ihmisiin ja kotipaikkaamme, tähän palloon.

'Kansalainen' kuulostaa kyllä kovin valituskelliselta, kovin nurkkakuntaiselta. Sitä paitsi, voidaanko kansalainen ja modernisti noin vain yksinkertaisesti samaistaa? Modernistin tehtävä on löytää paikkansa modernin elämän tuhoavassa virrassa, sen pyörteisessä, mutta ei helpolla, ei antautuen, ei laiskasti, vaan vastaanpannen ja uutta luoden, ta-

pellon ja huutaen. Se on myös kansalaisen koko kuva. Meissä kaikissa on kansalaisuutta, koko lottokansassa, vaikka vaihtelevia määriä ja eri aikoina. Tämänpäiväinen ihminen voi olla subjekti, joka irrallaan traditioista ja kiinteistä siteistä kykenee ja joutuu miettimään ja arvioimaan suhdettaan instituutioihin, suhdettaan toisiin ihmisiin. Kaikilla ei silti ole tätä mahdollisuutta samassa määrin, sillä toiset ovat sidotumpia ja modernisaation tuhovoiman pahemmin alaspainamia ja sivuun sysäämiä. Refleksiivisyys, kyky arvioida ja eritellä, jakautuu epätasaisesti ja kansalaisuudesta voi myös tulla suljetuksi pois. Verkolla on suhde kansalaisuuteen, jos Lashin (1994, 121) tavoin ajatellaan, että elämisen mahdollisuuksiimme määrittelee nyt enemmän itse kunkin suhde informaatio- ja kommunikaatorakenteisiin kuin materiaaliin tuotantovälineisiin. Paikka näissä rakenteissa, paikka informaation kulkuvirrassa kertoo, kuka syrjäytyy yhteiskunnasta, kuka putoaa alaluokkaan. Siitä riippuu myös osallisuus kansalaisuuteen, koska kansalaisyhteiskunta ja julkisuus ovat yhä enemmän olemassa informaation ja kommunikaation rakenteissa. Verkko on teknologian ja modernismin uusin liitto. Sitä on silti vaikea nähdä solidaarisuuden ja kollektiivisen toiminnan paikkana, kansalaisen näyttämönä, sillä se kätkee salaisuutensa hyvin. Salaisuus on paljastettava, mutta sen eteen pitää tehdä jotakin, se ei aukene itseksensä. Bourdieun näkökulmasta (Bourdieu & Wacquant 1995, 73–74) yhteiskuntatiede voi antaa yksilölle välineet erottaa vapauden ja välttämättömyyden vyöhykkeet ja sitä kautta mahdollisuuden löytää toiminnalle vapaat tilat. Bourdieulle ihminen on vähemmässä määrin partikulaarinen yksilö ja enemmän määrin valmiisiin havaitsemisen ja arvottamisen kategorioihin syntynyt sosiaalinen olento. Mitä tietoisemmiksi ihmiset tulevat tästä sisässään olevasta sosiaalisuudesta, ulkoisesta, sitä vähemmän valtaa sillä on heihin. Yhteiskuntatieteellisen tiedon refleksiivinen soveltaminen mahdollistaa Bourdieun mukaan sen, että jossakin määrin rationaalisen subjektin kaltainen olento voisi astua historiaan.

Verkolta on esimerkiksi kysyttävä, mitä se tuottaa kun se venytetään ääri rajoilleen. Niin

kauan kuin verkko on tulemisensa tilansa, meidän pitäisi voimallisesti sotkeutua siihen, taivutella ja väännellä sitä mieleemme mukaan, tarpeitamme ja vapauksiamme pohden. Verkossa on välttämättä aukkoja ja madonreikiä, miksi emme siis niitä tutkisi, sillä elämä välitilassa ja rajamailla, aukkoissa, voi olla avaraa. Joka tapauksessa verkko on pysyvä ilmiö, tämän ajan pakko, emmekä voi sitä sivuuttaa, siitä pitävät talous ja hallinto, pankit, poliisit, viranomaiset, kauppiat ja koko modernin baletti huolta. Verkon vastaus kansalaiselle on periaatteessa myönteinen, mutta koska se on osa kokonaisrakenteen muutosta ja valta-asemien uudelleenjärjestymistä, se ei automaattisesti tuo lisää toimintavapauksia tai autonomiaa.

Uudet vaatteet

Kansalaisesta meidän on pidettävä itse huolta ja itse piirrettävä sen ääriviivat, sillä se on yhtä vähän virkatyötä kuin myyntiartikkelikaan. Muotoaan luova, tulollaan oleva kansalainen ei paljoakaan muistuta vanhaa ihannettaan: sillä on takki nurinpäin ja hattu puuttuu tai ei takkia ollenkaan ja korkokengät.

1700-luvulla valistuksen ajan kansalaisia siunattiin universaaleilla oikeuksilla, jotka tosin saattoivat koskea vain miehiä tai vain omistavaa luokkaa. Alkuperäisiä siviilioikeuksia, tasa-arvoon ja sananvapauteen liittyviä oikeuksia, täydennettiin 1800-luvulla poliittisilla oikeuksilla ja tällä vuosisadalla vielä sosiaalisilla oikeuksilla eli taloudellisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin järjestelyillä. Kansalaisuus on kuitenkin ensisijassa länsimainen ja erityisesti kapitalistiseen kansallismielisyyteen liittyvä käsite (Mann 1983). Sen ongelma on aukkoisuus: sitä ei voida sellaisenaan soveltaa kolmannen maailman maihin eikä sitä voida suoraviivaisesti käyttää tilanteissa, jossa kansallismieliset valtiot ovat liudentumassa. Se on käsitteenä liian yleinen ja liian täysi, koska se käy keneen tahansa ja milloin tahansa. Siksi se on myös tyhjä käsite, erotteleviin kykenemätön; eron tekeminen kuluttajan ja kansalaisen välillä ei sinänsä riitä, sillä roolit ovat jo toisiinsa sulautuneita. Se

hämärtää eron eliitin jäsenten ja muiden väliltä, sillä samojen formaalien oikeuksien ansiosta kaikki näyttävät yhtä tasa-arvoisilta, vaikka suhteessa valta-asemiin olemme hyvin eriarvoisia. Jos kansalaisyhteiskunnan käsitteen perusongelma on ollut luokkaristiriitojen ja luokkarakenteen analyysin sivuuttaminen, kansalaisen käsitteen ongelma on valtasuhteiden huomiotta jättäminen. Kansalaisyhteiskunta ei ole sopusoinnun tyyssija sen enempää nyt kuin se on ollut sitä aikaisemminkaan, sillä sen poliittiset instituutiot ovat välineitä dominanssin ja erityisetujen saavuttamiseen.

Arkikielessä 'kansalaisella' ei yleensä viitatakaan eliitin jäseniin, vaan hierarkiassa alempana olevaan 'tavalliseen yleisöön'. Kansalaisella on sitä paitsi aina ollut oikeuksien lisäksi myös velvollisuuksia eli kansalainen on itsellisen toimijan ohella aina myös alainen, tottelija. Kaikki siis ovat kansalaisia, mutta toisia sen pitäisi koskettaa syvemmältä, puraista perustoihin asti. Me, joiden yhteiskunnallinen ja poliittinen vaikuttavuus on vähäistä tai olematonta, tätä käsitettä ja sen avaamia mahdollisuuksia tarvitsemme, mutta sitä käytetään myös meitä vastaan, meidän pitämiseemme rajojemme sisässä. On dramaattista sanoa, että maailma odottaa kansalaisten toimintaa, mutta vallan hierarkiat kaipaisivat jälleen uudistamista ja tasaramista. Perusteellisempiin muutoksiin tarvitaan yleensä monien intressi ja myös monien kyvykkyys, joten kansalaisen kaltaisen olennon olemassaolo on edelleen toivottavaa.

Näin on taas pyörityt koko kierros karusellissa ympäri: käsitteenä kansalainen on yhtä mahdoton kuin tarpeellinenkin ja sama pätee itse olioon. Helpointa olisi kaiketi sanoa, että kansalaista ei ole eikä tule, mutta jotakin sen sukuista kuitenkin lurkkii kulisissa. Suunnattomasta valtiosidonnaisuudesta huolimatta kansalainen näyttää olevan tulossa toisaalta globaalisti, kansallisista rajoista riippumatta ja toisaalta valtiota pienemmässä mitassa, paikallisesti. Kaikkien näiden paradoksien ja ristiriitojen edessä on mietittävä mitä tehdä koko käsitteelle. Tässä muutama vaihtoehto: 1) unohdetaan käsitteen sukuhistoria ja vanhat määritykset ja muotoillaan se uudestaan nykyisten tarpeidemme mukaan, 2) keksitään tilalle uusi kä-

site. Niin kauan kuin ei kumpaakaan ole toteutettu, voimme vapaasti kehittää näkemyksiä postvaltiollisen kansalaisuuden ominaisuuksista. Muumimamman olemuksen huolellisen tarkastelun perusteella ehdotan ainakin seuraavia: kansalaisuuden ytimenä olisi uudelleenmuodostettu luontosuhde, joka ei perustu kalkyloivaan ja mittaavaan ajatteluun (Heidegger 1954, 1991); olennaisena elementtinä siihen kuuluisi huolenpidon etiikka (Varto 1995, Lash 1994), jonka yhden ulottuvuuden muodostavat solidarisuus, kumppanuus ja myötätunto; ja sen toteuttaminen liittyisi arjen demokratiaan (Melucci 1988) eli itsemääräämisen ja demokraattisen hallinnon ulottamiseen lähemmäksi jokapäiväistä elämää.

Hyväksytty julkaistavaksi 1.2.1996.

Lähteet

- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Berman, Marshall (1983) *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*. London: Verso.
- Bourdieu Pierre & Wacquant Loic J.D. (1995) *Refleksiiviseen sosiologiaan*. Jyväskylä: Gummerus. (alkuperäinen 1992).
- Harris, Marvin (1982) *Kulttuurien synty*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Heidegger, Martin (1954) *Die Frage nach der Technik*. Teoksessa: *Vorträge und Aufsätze*. Pfullingen: Neske.
- Heidegger, Martin (1991) *Silleen jättäminen*. Suomeksi tulkinut Reijo Kupiainen. Tampere: Tampereen yliopisto. Alkuperäinen teos: *Gelassenheit* (1959), Pfullingen: Neske.
- Kosko, Bert (1993) *Sumea logiikka*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lash, Scott (1994) *Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community*. Teoksessa: Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press, ss. 110–173 + kommentti ss. 198–215.
- Lash, Scott & Urry, John (1994) *Economies of Signs and Space*. London: Sterling, Bruce (1990) (toim.) *Peililasit. Cyberpunk-antologia*. Helsinki: Jalava.
- Mann, Michael (1983) (ed.) *The Macmillan Student Encyclopedia of Sociology*. London: Macmillan.
- Melucci, Alberto (1988) *Social Movements and the Democratization of Everyday Life*. Teoksessa: Keane, John (ed.) *Civil Society and the State*. London: Verso.
- Varto, Juha (1995) (alunpit. 1993) *Tästä jonnekin muualle. Polkuja Heideggerista*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vähämäki Jussi (1994) *Oikeaa vai väärää politiikkaa*. *Tiede & Edistys* 4/94, 19. vuosikerta, 315–329.

Muu kirjallisuus

- Beckett, Samuel (1990) *Huomenna hän tulee. Kaksinäytöksinen tragikomedialla*. Alkuteos *En attendant Godot*, 1949. Jyväskylä: Gummerus.
- Jansson, Tove (1987) *Vaarallinen juhannus*. Alkuteos *Farlig midsommar*, 1957. Juva: WSOY.